

Др ПРЕДРАГ КОМАТИНА, научни саветник
Српска академија наука и уметности
Византолошки институт
Кнеза Михаила 35, Београд, Србија
Е-адреса: predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0003-2469-2278>

„ДАЛМАЦИЈА” У ЖИТИЈУ Св. ЛИТБЕРТА

САЖЕТАК: У раду пажња се посвећује помену „Далмације” у *Житију Св. Литберта*, епископа Камбреа, које је крајем XI века написао монах Радулф. Указује се на околност да Радулф у опису Литбертовог проласка кроз унутрашњост Балканског полуострва приликом његовог ходочашћа у Свету земљу 1054. прави разлику између *Бугарске* и *Далмације*. Узимајући у обзир значење једног и другог појма у историјским изворима XI–XII века, као и вероватни итинерар Литбертовог путовања, који га је после проласка кроз византијску Бугарску водио путем за Солун преко подручја Топлице, разматра се могућност да је то подручје средином XI века било у политичком оквиру српске државе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Литберт од Камбреа; Радулф из Камбреа; Бугарска; Далмација; Топлица; Србија

Недавно је историчар Александар Узелац скренуо пажњу научне јавности на један занимљив и значајан извор за историју Балканског полуострва у XI веку. У питању је *Житије Св. Литберта*, епископа Камбреа, које је 1099–1100. написао Радулф, монах у опатији Св. Гроба у Камбреу. Литберт је био епископ Камбреа између 1051. и 1076. Приликом свог путовања према Светој земљи, Литберт је 1054. прешао преко Балканског полуострва, а његов потоњи животописац Радулф био му је пратилац на том путу.¹

¹ *Vita Lietberti episcopi Cameracensis auctore Rudulfo monacho S. Sepulcri Cameracensis*, ed. A. Hofmeister, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 30.2, Leipzig 1934, 854–855; A. Узелац, „Скитски разбојници у бугарској пустињи: поглед једног ходочасника на Поморавље средином XI века”, *Историјски часопис* 59 (2010), 59–74; Исти, *Крсташци и Срби (XI–XII век)*, Београд 2018, 26–30.

Пут је латинске ходочаснике водио преко Угарске (*Pannonia*) „коју настањују Хуни” (*quam colunt Huni*”), а затим у „шумовиту пустош, која се зове *ѿусѿиѿња Буѿарске*, коју настањују разбојници скитскога народа” (*“Pretergressus Pannoniorum fines limitaneos ingreditur solitudines saltuosas, quas deserta Bulgariae nominant quasque latrunculi Sciticae gentis inhabitant”*), са којима су искусили вишедневне невоље и неприлике. Сачуван од већег страдања својим молитвама и Божјом вољом, епископ је са својим пратиоцима „прешао неповређен смртоносну област и боравишта разбојника” (*“mortiferam regionem latronumque domicilia pertransiit indemnis”*).²

Пошто је напустио *ѿусѿиѿњу Буѿарске* и тамошње „скитске разбојнике”, епископ је „ушавши у Далмацију и прошавши места, у којима је некада Диоклецијан градећи терме различите смртне казне наметао Христовим мученицима, скренуо курс према Исаврији. Њу пролазећи, дошао је у Коринт, и ту слушајући да почива тело Св. Димитрија најсјајнијег међу мученицима потражио је његов гроб и љубављу целог ума заслугама овога заискао је божанску помоћ. Одатле пошавши дошао је до Лаодикије у Сирији.”³

Како је показао А. Узелац, под *ѿусѿиѿњом Буѿарске* подразумева се подручје уз познати *Војнички ѿѿѿ (Via militaris)*, који је од Београда водио преко Ниша и Сердике према Цариграду.⁴ „Скитски разбојници” који су узнемиравали епископа Литберта и његове пратиоце у *ѿусѿиѿњи Буѿарске* били су пак Печенези, који су неколико година раније били насељени „по запуштеним равницама Бугарске”, тј. „по равницама Сердике, Ниша и Овчег Поља” (*ἐν ταῖς ἐρήμοις τῆς Βουλγαρίας πεδιάσι... ἀνὰ τε τὰς πεδιάδας τῆς Σαρδικῆς, τῆς Ναισσοῦ καὶ τῆς Εὐτζαπόλεως*),⁵ где су непосредно уочи доласка ходочасника подигли велики устанак против царске власти 1053, након којег су задобили фактичку контролу на том простору.⁶ Такве околности су несумњиво биле и разлог да Литберт и његови пратиоци напусте свој првобитни правац кретања који их је свакако из *ѿусѿиѿње Буѿарске* старим *Војничким ѿѿѿем* преко Ниша и Сердике водио у Цариград и да крену алтернативним правцем, који их је преко Далмације и „Исаврије” довео у Солун, који Литбертов животописац погрешно идентификује са Коринтом, где су се поклонили моштима Св. Димитрија и потом наставили пут према Сирији.⁷

Пошто, дакле, због печенешке опасности нису могли да наставе *Војничким ѿѿѿем* према Цариграду, Литберт и његови сапутници су, према његовом

² *Vita Lietberti*, 854.3–855.25; А. Узелац, „Скитски разбојници”, 62–63.

³ “Ingressus Dalmatiam locisque peragratiss, in quibus olim Diocletianus terminas edificando diversa mortis intulerat supplicia Christi martyribus, cursum flectit Isauriam versus. Quam preteriens devenit Chorthum illicque audiens Demetrii sancti inter martires preclari corpus quiescere sepulchrum eius expetiit totoque mentis affectu meritis ipsius divinum auxilium querit. Inde progressus ad Laoditiam Siriae pervenit...”, *Vita Lietberti*, 855.26–30.

⁴ А. Узелац, „Скитски разбојници”, 64–65.

⁵ *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin – New York 1973, 459.

⁶ А. Узелац, „Скитски разбојници”, 65–74.

⁷ Осим што је Солун погрешно идентификовао са Коринтом, животописац је на овом месту помешао и редослед области кроз које су ходочасници пролазили, па је тако мало-азијску Исаврију навео пре „Коринта”, тј. Солуна, уместо непосредно пре Сирије, А. Узелац, „Скитски разбојници”, 63–64.

животописцу, након што су прешли *йусѣињу Бугарске*, „ушли у Далмацију и прошли места, у којима је некада Диоклецијан градећи терме различите смртне казне наметао Христовим мученицима”,⁸ да би потом доспели у Солун. Занимљиво је да на овом месту Литбертов животописац прави јасну разлику између „Бугарске” и „Далмације” – ходочасници су, наиме, „прешли” Бугарску и након тога „ушли у Далмацију”. „Бугарска” је у XI и XII веку био назив за византијску територију у унутрашњости Балканског полуострва која се поклапала са јурисдикционим подручјем Охридске архиепископије у границама Царства.⁹ Пошто се у Литбертовом житију прави разлика између Бугарске и Далмације, јасно је да територија којом су се ходочасници кретали након што су „ушли у Далмацију” није припадала византијској Бугарској, него „Далмацији”. Назив „Далмација” овде очигледно означава шире подручје у западном делу Балканског полуострва, на коме се некада простирала истоимена римска провинција, а не тадашње византијске поседе у јадранском приобаљу. Према цару Константину VII Порфирогениту (913–959) средином X века, стара римска Далмација је након словенског освајања у VII веку била подељена на ромејски део, који је обухватао приморске градове и острва, и словенски део, који је обухватао српске и хрватске кнежевине у унутрашњости.¹⁰ Византијски писци XI–XII века управо у том смислу користе назив „Далмација” за Србе и српску државу.¹¹ У *Житију Св. Лийбертија* појам „Далмација” као назив за подручје које превазилази оквире византијскихседа на Јадрану, а не припада византијској Бугарској у унутрашњости полуострва, може означавати једино словенску, у конкретном случају српску територију у његовом западном делу.

Након што су „ушли у Далмацију”, западни ходочасници су „прошли места, у којима је некада Диоклецијан градећи терме различите смртне казне наметао Христовим мученицима”. Издавач Адолф Хофмајстер је сматрао да на том месту животописац мисли на Диоклецијанову палату у Салони, тј. потоњи Сплит, док А. Узелац само констатује да је Далмација земља у којој је цар Диоклецијан (284–305) изградио терме и казнио многе хришћанске мученике.¹² Међутим, у тексту јасно стоји да су ходочасници „прошли места” у којима је цар Диоклецијан градио терме и прогонио хришћанске мученике, дакле, да су они, након што су напустили Бугарску и ушли у Далмацију, сами прошли и видели та места. То, дакле, није одблесак магловите традиције о

⁸ Vita Lietberti, 855.26–27.

⁹ П. Коматина, „Појам *Бугарске* у XI и XII веку и територија Охридске архиепископије”, *Византијски свей на Балкану I–II*, ур. Б. Крсмановић, Јб. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 41–56.

¹⁰ П. Коматина, „Идентитет Дукљана према *De administrando imperio*”, *Зборник радова Византолошкој инстѣиуиу* (= *ЗРВИ*) 51 (2014), 35–39; Исти, *Констѣиин Порфирогенит и рана исѣиорија Јужних Словена*, Београд 2021, 222–223.

¹¹ С. Пириватрић, „Срби као Трибали, Далмати и Дачани: прилог разумевању употребе појединих античких етнонима као византијских идентитетских ознака за Србе (од половине X до почетка XIII века)”, *Концѣиин национализма и ѣиѣриоиѣизма у срѣском ѣолиѣиѣичком дискурсу: Средњи век, нови век, савремено доба I–II*, ур. С. Марјановић-Душанић, А. З. Савић, Београд 2025, 157–179; М. Nikolić, В. Pavlović, “Ethononyms in the Central Balkans in Byzantine Historical Narratives (late 10th–mid-13th Century)”, *ZRVI* 62 (2025), 8–12, 17–22.

¹² Vita Lietberti, 855, n. 6; А. Узелац, „Скитски разбојници”, 63.

Далмацији као земљи у којој је цар Диоклецијан подизао терме и прогонио мученике, него прецизан податак о сасвим одређеним местима која су се налазила у „Далмацији”, у којима је цар Диоклецијан градио терме и прогонио мученике, поред којих су Литберт и његови сапутници прошли 1054.

За неког ко би скренуо са главног пута према Цариграду, још од римских времена постојала су два пута која су водила према Солуну. Први је водио на југ, долином Јужне Мораве према долини Вардара, а други, важнији, на запад, преко Топлице, Косова и Липљана према Скопљу и долини Вардара.¹³ О коришћењу деонице тог пута од Липљана до Скопља у XI и XII веку сведоче и подаци о византијским војним походима против Срба у то време.¹⁴ Управо је пут преко Топлице пролазио кроз предео који је био познат по топлим изворима, по којима је и сама река Топлица и цела област добила име, што је у римско време погодновало изградњи терми. Осим оних у селу Баце код Плочника, римске терме су откривене и у порти Цркве Св. Прокопија и оближње Латинске цркве у Прокупљу, уз остатке античког храма који је посвећен Херкулу. Археолошка истраживања су показала да је управо на њиховој основи саграђена најранија црквена грађевина на том локалитету, рановизантијска базилика, што сведочи о његовом култном значају и указује на постојање ранохришћанског култа мученика страдалих у прогонима хришћана током III и почетком IV века.¹⁵ Да је у питању било подручје са значајним црквеним традицијама сведочи и околност да је у првој охридској повељи цара Василија II (976–1025) из 1019. Топлица забележена као једно од главних места територијалне организације Нишке епархије Охридске архиепископије,¹⁶ али данас није познато коме је тамошња базилика била посвећена пре него што су у њу пренете мошти Св. Прокопија после турског освајања Ниша 1386.¹⁷

Према изричитом сведочанству Литбертовог животописца Радулфа, то подручје средином XI века није припадало византијској Бугарској, него Далмацији, што, у вези са горе изнетим запажањима о значењу наведеног појма у том периоду, допушта могућност да се налазило у политичком оквиру српске државе. Тадашња српска држава Стефана Војислава и његових

¹³ О римским путним правцима између Ниша и Скопља, cf. *Tabula Imperii Romani*, K 34, Naissus-Dyrrhachion-Scupi-Serdica-Thessalonike, Ljubljana 1976; М. Мирковић, „Римски пут Naissus-Scupi и станице Ad Fines”, *Жива антика* 10 (1960), 249–257; V. Petrović, „Pre-Roman and Roman Dardania. Historical and Geographical Considerations”, *Balkanica* 37 (2006), 17–20, 23; Исти, *Дарданија у римским путинерарима. Градови и насеља*, Београд 2007, 87–100.

¹⁴ Љ. Максимовић, „Србија и правци византијских похода у XII веку”, *ЗРВИ* 22 (1983), 7–20.

¹⁵ Г. Милошевић, „Цркве у подножју Хисара у Прокупљу”, *Прокупље у истраживању, антици и средњем веку*, ур. М. Васић, Д. Маринковић, Београд–Прокупље 1999, 161–175; J. Кузмановић-Цветковић, *Прокупље, град Свештог Прокопија*, Прокупље 2006, 32–42, 56–57; М. Јоцић, *Древно Прокупље*, Прокупље 2007, 27–36.

¹⁶ H. Gelzer, „Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II”, *Byzantinische Zeitschrift* 2 (1893), 43.14–16; P. Komatina, „The Archbishopric of Ohrid from the 11th to the 13th Century: Territorial and Ideological Framework”, *Barbarians, Rhomaiotai and Those in Between. Integrating the Christians of the Central Balkans into the Byzantine Empire (late 10th – mid-13th century)* II, ed. B. Krsmanović, Belgrade 2025, 8–9.

¹⁷ С. Габелић, „О иконографији св. Прокопија”, *ЗРВИ* 43 (2006), 531–532; Д. Војводић, „Остаци старијег сликарства у цркви Светог Прокопија у Прокупљу”, *Ниш и Византија*, XXII, ур. М. Ракоција, Ниш 2024, 211.

наследника, настала његовим устанком против византијске власти 1039. године, обухватала је подручје раније византијске теме Србије и поморских српских земаља.¹⁸ Сама тема Србија се по свој прилици територијално поклапала са подручјем Рашке епископије и није обухватала Топлицу, која је, како је наведено, припадала Нишкој епископији.¹⁹ Податак из *Житија Св. Лиџберта* би могао указивати на то да се српска држава у унутрашњости полуострва сразмерно брзо проширила изван оквира раније теме Србије на суседне Србима насељене византијске територије попут Топлице. Познато је да је Стефан Немања као младић добио на управу „чест отачаства“ која је обухватала Топлицу, Ибар, Расину и Реке, што се на основу хронолошких одредница које о томе даје његов син и животописац Стефан Немањић, али и каснији српски летописи, може сместити у тридесете године XII века.²⁰ Топлица је у сваком случају у том тренутку морала припадати српској држави довољно дуго да би се могла сматрати делом Немањиног „отачаства“. На основу података из *Житија Св. Лиџберта* могло би се закључити да је „Далмација“ кроз коју су западни ходочасници прошли 1054. означавала српску државу, а да се Топлица са тамошњим Диоклецијановим термама налазила у њеном саставу.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 2026/4/28

Accepted: 2026/5/9

PREDRAG KOMATINA, Ph. D., Principal Research Fellow
Institute for Byzantine Studies, SASA
Kneza Mihaila 35, Belgrade, Serbia
E-mail: predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-9281-3345>

“DALMATIA” IN THE *LIFE OF ST. LIETBERT*

SUMMARY: The paper focuses on the mention of “Dalmatia” in the *Life of St. Lietbert*, Bishop of Cambrai, written at the end of the 11th century by the monk Radulf of Cambrai. During his pilgrimage to the Holy Land in 1054, Bishop Lietbert passed through the interior of the Balkan Peninsula. After crossing Bulgaria, where he suffered many troubles from the local “Scythian robbers”, the bishop “entered Dalmatia and passed through places where Diocletian, building baths, had imposed various death sentences on the martyrs of Christ,” after which he continued his journey towards Thessalonica and further towards Syria. Due to the unsettled circumstances in the Byzantine Bulgaria, he could not continue along the traditional route to Constantinople; instead he was forced to take an alternative route, which led him from

¹⁸ Детаљаније о томе, видети: П. Коматина, „Србија и Дукља у делу Јована Скилице“, *ЗРВИ* 49 (2012), 172–180.

¹⁹ Р. Коматина, “Archbishopric of Ohrid”, 8–10, 13–14.

²⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љиљана Јухас-Георгиевска, Томислав Јовановић, Београд 1999, 18–20; *Сјари српски родослови и лейописи*, прир. Љ. Стојановић, Београд – Ср. Карловци 1927, 170–171, 174–175, 177, 181, 184, 190, 193, 197; П. Коматина, „Житије Св. Симеона од Стефана Немањића као извор за хронологију промена на великожупанском престолу“, *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, Београд 2020, 17–23.

Niš via Toplica south to Thessalonica. In his description of Lietbert's journey across the Balkan Peninsula, Radulf makes a clear distinction between Bulgaria and Dalmatia. In historical sources from the 11th and 12th centuries, the term Bulgaria denotes the Byzantine territory in the interior of the Balkan Peninsula, while the term Dalmatia in this case can only denote the Slavic, that is, Serbian territory, in its western part, which suggests the possibility that the area of Toplica was within the political framework of the Serbian state in the mid-11th century.

KEYWORDS: Lietbert of Cambrai; Radulf of Cambrai; Bulgaria; Dalmatia; Toplica; Serbia